

Przemysław Rozentel

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie · University of Warmia and Mazury in Olsztyn

<https://orcid.org/0000-0001-7194-0444>

ROZWAŻANIA NAD ROLĄ PRAWA RZYMSKIEGO W STATUTACH LITEWSKICH

SUMMARY

Reflections on the Role of Roman Law in the Lithuanian Statutes

The text presents an analysis of the influence of Roman law on the Lithuanian Statutes, which formed the legal foundation of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. The author shows that the reception of Roman law was neither direct nor universal, but rather selective and functional. Roman law was not formally adopted but served as an inspiration during the drafting of the statutes, especially in civil and criminal law. These influences are evident in legal terminology, structure of the provisions, and legal reasoning. The main channel for the transmission of Roman legal concepts was legal literature and the education of Lithuanian jurists at Western universities. The article portrays the Lithuanian Statutes as a modern, original legal system that creatively assimilated elements of Roman law in accordance with local traditions and needs.

KEYWORDS: Lithuanian Statutes, Roman law, legal reception, Grand Duchy of Lithuania, legal culture

© by the author, licensee Lodz University – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding Information: University of Warmia and Mazury in Olsztyn **Conflicts of interests:** None.

Ethical Considerations: The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.

Declaration regarding the use of GAI tools: not used

(Received: 2025-10-12. Verified: 2025-10-16. Accepted: 2025-12-03)

STRESZCZENIE

Tekst przedstawia analizę wpływu prawa rzymskiego na Statuty Litewskie, które stanowiły fundament systemu prawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI w. Autor ukazuje, że recepcja prawa rzymskiego nie była bezpośrednia ani ogólna, lecz selektywna i funkcjonalna. Prawo rzymskie nie zostało formalnie przyjęte, lecz inspirowało rozwiązania przy redakcji statutów, zwłaszcza w zakresie prawa cywilnego i karnego. Wpływy te były widoczne m.in. w terminologii, strukturze przepisów oraz argumentacji prawnej. Zaznacza się również, że głównym kanałem przenikania prawa rzymskiego była literatura prawnicza oraz wykształcenie litewskich jurystów na uniwersytetach zachodnich. Artykuł ukazuje Statuty Litewskie jako nowoczesny, oryginalny system prawny, który w twórczy sposób asymilował elementy prawa rzymskiego w duchu lokalnych potrzeb i tradycji.

SŁOWA KLUCZOWE: Statuty Litewskie, prawo rzymskie, recepcja prawa, Wielkie Księstwo Litewskie, kultura prawna

Tradycja rzymska w kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego

Historia prawa europejskiego to w dużej mierze dzieje przenikania się tradycji lokalnych z uniwersalnymi wzorcami, z których najtrwalszym pozostaje prawo rzymskie. W renesansowej Europie XVI w., kiedy idee humanistyczne i odrodzenie nauki prawa wzmacniały znaczenie rzymskiego dziedzictwa, w wielu państwach podejmowano próby kodyfikacji, które miały nadać porządek rozproszonym normom zwyczajowym. W tym właśnie kontekście powstają Statuty Litewskie – wyjątkowy przykład nowoczesnej, jak na swoje czasy, kodyfikacji prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, którego tradycja prawna kształtowała się na styku wpływów ruskich, polskich, niemieckich i – pośrednio – rzymskich.

Recepcja prawa rzymskiego w Europie Środkowo-Wschodniej nie była procesem jednolitym ani prostym. W przeciwieństwie do państw Europy Zachodniej, gdzie prawo rzymskie bywało przyjmowane jako prawo obowiązujące, na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego jego oddziaływanie miało charakter selektywny i funkcjonalny. Było ono raczej źródłem inspiracji intelektualnej i narzędziem systematyzacji niż bezpośrednim wzorcem normatywnym. Tym bardziej interesujące jest pytanie, w jakim zakresie i w jaki sposób idee romanistyczne – w formie zarówno klasycznej, jak i bizantyńsko-kanonicznej – przeniknęły do Statutów Litewskich, zwłaszcza w ich ostatecznej, trzeciej redakcji z 1588 r.

Przedmiotem niniejszych rozważań jest analiza roli prawa rzymskiego w Statutach Litewskich, ze szczególnym uwzględnieniem mechanizmów i kanałów recepcji. Tekst wpisuje się w wieloletnią debatę naukową, zapoczątkowaną jeszcze w XIX w. przez Tadeusza Czackiego, a kontynuowaną przez badaczy takich jak Ignacy Daniłowicz, Juliusz Bardach czy Sławomir Godek – przy czym ostatni

wniósł ogromny wkład dla współczesnych badań nad statutami (w tym dla problematyki ich romanizacji)¹. Celem jest nie tylko ukazanie, jakie konkretne rozwiązania romanistyczne zostały zaadaptowane, lecz także odpowiedź na pytanie, jakie znaczenie miała ta recepcja dla rozwoju rodzimej kultury prawnej i jej miejsca w europejskim kręgu cywilizacyjnym. W tym miejscu należy podkreślić, że poruszane zagadnienie jest bardzo szerokie, co bezpośrednio ogranicza możliwość szczegółowej analizy recepcji poszczególnych instytucji, wywodzących się z *ius romanorum* a implementowanych do Statutów.

Badania nad wpływami prawa rzymskiego na Statuty swoje początki biorą u progu XIX w., od rozprawy Tadeusza Czackiego o znamienitym tytule *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*, jednak samej dyskusji na temat wpływów romanistycznych na prawodawstwo Korony i Wielkiego Księstwa doszukiwać się można dalece wcześniej, bo już w XVI w.² W trzech Statutach Litewskich stopniowo dochodzi do recypowania pewnych rozwiązań romanistycznych, mimo że w XVI w. na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej ścierały się różne tendencje oraz nurty kodyfikacyjne. Ostatecznie wszystkie elementy, wpływające na kształt III Statutu Litewskiego – a co za tym idzie także dwóch poprzednich – stanowiły powód, dla którego kodyfikacja ta stała się wzorowym przykładem prawa stanowionego tak wybitnym, że funkcjonowała w obrocie prawnym (w okrojonym co prawda zakresie) do roku 1840 i co istotne wpływała bezpośrednio na tendencje kodyfikacyjne w Imperium Rosyjskim także wówczas, kiedy Rzeczpospolita znajdowała się pod zaborami.

Stan badań nad romanizacją Statutów Litewskich

Rozważania na temat wpływów romańskich na Statuty Litewskie należy rozpocząć od dokonania przeglądu literatury. Jak słusznie zauważył Maciej Mikuła w jednej ze swoich prac, badania nad wpływem idei rzymskich na Statuty Litewskie, w tym

¹ Należy podkreślić doniosły wpływ Sławomira Godka dla badań nad statutami, który przejawia się w ogromnym dorobku naukowym, szeregu artykułów oraz innych prac naukowych. Zważywszy jednak na stosunkowo hermetyczny charakter prezentowanego artykułu nie jest możliwe przedstawienie ich wszystkich. Autor niniejszego artykułu zatem – mając to na uwadze i jednocześnie czerpiąc z innych źródeł naukowych – zaprezentował jedynie niewielki wycinek dorobku badacza.

² Mowa tu o ścierających się poglądach dotyczących wpływów prawa rzymskiego na kształtowanie się prawodawstwa na ziemiach Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, przy czym nadmienić należy, że w Koronie zauważyć można dwa obozy polityczne – jeden, którego reprezentantem jest Stanisław Orzechowski, będący przeciwnikiem romanizacji prawa, oraz drugi – reprezentowany przez Andrzeja Frycza Modrzewskiego, który był zwolennikiem recypowania rozwiązań postrzymskich już na poziomie podstawy systemu prawa, więcej: J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie*, Warszawa 1999, s. 60–61.

na III Statut Litewski trwają od ponad 200 lat. Zapoczątkowane przez Tadeusza Czackiego wywołały żywą dyskusję w środowisku naukowym, której członkami byli tacy przedstawiciele świata akademickiego jak Aleksander Mickiewicz, Ignacy Daniłowicz, Franciszek Piekosiński, Iwan Łappo, Franciszek Bossowski, Karol Koranyi czy Jan Wincenty Bandtkie. W XX w. badania nad Statutami prowadzone były m.in. przez Stanisława Estechiera, Stefana Ehrenkreutza, Rafała Taubenschlaga, Juliusza Bardacha, a współcześnie przez Sławomira Godka³. Niezmiennym jest, że wciąż pozostają niezbadane w pełni przestrzenie, dotyczące Statutów Litewskich, które – jak już podkreślano – bezpośrednio oddziaływały na kształt prawa w Europie Środkowo-Wschodniej i Wschodniej. Nie bez znaczenia pozostaje stwierdzenie Franciszka Piekosińskiego, który słusznie zwrócił uwagę: „Statut litewski między pomnikami prawodawczymi polskimi niewątpliwie najcelniejsze zajmuje miejsce i należy mu się niezawodnie pierwszeństwo nawet przed ustawodawstwem (...) króla Kazimierza Wielkiego”⁴.

Przejawy wpływów antycznych idei prawodawczych są, na płaszczyźnie europejskiej, w zależności od okresu i miejsca różne. W literaturze z zakresu historii prawa pojawiają się różne stanowiska dotyczące tego, czy prawo rzymskie miało swój wpływ na statuty, o czym już wspomiano. Tadeusz Czacki w swojej rozprawie *Czy to prawo było zasadą praw litewskich i polskich?*⁵ wskazał w konkluzji: „Dość jest dla mnie, że okazałem, iż prawo rzymskie nie jest zasadą praw naszych”⁶. Zdanie to jednak nie przesądza sprawy. Odmienne poglądy wskazali Ignacy Daniłowicz i Rafał Taubenschlag, którzy przede wszystkim podkreślili istnienie luki w badaniach. W opinii Daniłowicza prawo rzymskie co prawda nie miało nawet subsydiarnego znaczenia w prawie procesowym litewskim, jednak badacz podkreślał inne, istotne elementy mające świadczyć o wpływach romańskich w III Statucie Litewskim. Są to przede wszystkim: czas powstania kodyfikacji przypadający na okres humanizmu, będący renesansem prawa rzymskiego w Europie. Istotne znaczenie mają także autorzy kodyfikacji, którzy jednocześnie należeli do grona badaczy prawa rzymskiego w XVI w. Wreszcie wskazać należy na implementację

³ M. Mikuła, *Testament publiczny i prywatny w Statutach litewskich na tle praktyki prawnej*, [w:] *Prawo blisko człowieka – z dziejów rodzinnego i spadkowego. Materiały konferencji zorganizowanej przez Sekcję Historii Państwa i Prawa Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 7–8 marca 2007 r.*, red. M. Mikuła, Kraków 2008, s. 177–179.

⁴ F. Piekosiński, *Statut litewski*, cz. 1, odbitka z t. 39, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności”, Kraków 1899, s. 126.

⁵ T. Czacki, *Czy prawo rzymskie było zasadą praw litewskich i polskich? I czy z północnemi narodami mieliśmy wiele wspólnych praw i zwyczajów?*, Wilno 1809.

⁶ *Ibidem*, s. 121. Tadeusz Czacki wskazywał również: „w Monarchii Austryackiej kodeks i dekretą nawet czasem nie byłyby zrozumiane bez gruntownej wiadomości tego prawa. W Warszawie i w Krakowie teraz też tak nauczano; lecz z tego wszystkiego co wyżej wymieniono, nie wypada też sądzić, że prawo Rzymskie za obowiązujące lub pomocne”, s. 9.

rozwiązań wywodzących się z prawa rzymskiego, takich jak testamenty, wydziedziczenie, ojcostwo, obraza majestatu, małżeństwa z powinowatymi, majątek własny dzieci oraz zakaz zapisywania spadku za życia spadkodawcy⁷.

Tu jednak znowu należy się odnieść do rozprawy Tadeusza Czackiego, który napływ tych instytucji widzi nie w prawie rzymskim, ale w prawie państw sąsiednich i tych, które wchodziły z państwem polsko-litewskim w interakcje polityczne. I tak wspomina on, że:

Mamy tyle wyrazów w naszych dawnych dekretach, i przywilejach które są ze Szwecji, Europa prawie cała miała ich także **Feeodh** potem **Feudum**, **Alodes**, **Alo-dium**, **Murderare**, **Seotatio**, **Vadium** itd.⁸ I dalej wskazuje: *W prawach naszych są wyraźne ustawy zgodne z (...) północnymi. (...) sukcesja samych mężczyzn do spadku po ojcu, ograniczenia w rozporządzaniu testamentowym (...) przepisy o samym posiadaniu wcale różna od rzymskiej*⁹.

Czacki wspomina również w swojej pracy o tym, skąd jego zdaniem zaczerpnięte zostały różne rozwiązania legislacyjne.

Nie sprawia to jednak, że można uznać, iż prawo rzymskie nie wpływało na III Statut Litewski. Trafnie zwrócił uwagę na zagadnienie analizy komparatystycznej Karol Koranyi, wskazując, że: „Dopatrywanie się (...) wpływów obcych na podstawie samych tylko podobieństw przepisów, jeśli nie mamy innych danych, które by wpływ taki udowodniały, lub co najmniej czyniły prawdopodobnym, może niekiedy sprowadzić badacza na manowce”¹⁰. Ignacy Daniłowicz wskazywał, że wpływy rzymskie, w jego opinii, docierały także do omawianej kodyfikacji, chociażby poprzez zastosowanie łacińskich sentencji, których celem było z jednej strony zakorzenienie pewnych instytucji w systemie prawa, z drugiej zaś sprawienie, że prawo ożyje, docierając z ust do ust do ludu. Sentencje bowiem były przystępniejsze dla ludu niż teksty prawnicze¹¹.

Prawo rzymskie było implementowane do rozwiązań legislacyjnych wielu państw na przestrzeni dziejów. Ciąg recepcyjny nie ominął również systemu prawa na ziemiach I Rzeczypospolitej. W odróżnieniu jednak od Wielkiego Księstwa Litewskiego recepcja rozwiązań rzymskich widoczna jest na ziemiach Korony

⁷ T. Czacki, *op. cit.*, s. 121.

⁸ *Ibidem*, s. 115.

⁹ *Ibidem*, s. 119.

¹⁰ K. Koranyi, *O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego*, Wilno 1935, s. 125.

¹¹ S. Ehrenkreutz, *Zagadnienie wpływu prawa rzymskiego na statuty litewskie*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, Wilno 1935, s. 193.

jedynie w szcążkowym zakresie w odniesieniu do prawa miejskiego. „Naród Polityczny” Korony był nastawiony wrogo do rozwiązań płynących z prawa rzymskiego, kojarząc je z autorytarnymi zakusami absolutystycznymi¹². Niemniej nurt recepcyjny widać w prawodawstwie państw europejskich, w przepisach, w których w końcu XV i na początku XVI w. widać upowszechnienie idei romanistycznych, poprzez wzrost zainteresowania naukowego tą problematyką, implementowanie do struktur aktów prawnych siatki pojęciowej i metod rozumowania typowych dla wywodzących się z systemu rzymskiego¹³.

Analizując problematykę wpływów romanistycznych należy przeanalizować dodatkowo kwestię przyczyn skodyfikowania Statutów jako kodyfikacji stanowiących podstawę ustrojową i prawną funkcjonowania Wielkiego Księstwa Litewskiego aż do jego wcielenia do Imperium Rosyjskiego w czasie zaborów. Odpowiedzi na to zagadnienie udziela Juliusz Bardach, wskazując, że to wydarzenie bez precedensu było pokłosiem rozmaitych czynników będących katalizatorami przemian Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na wydarzenia te składały się: przekształcenia Unii Wielkiego Księstwa z Koroną, przemiany społeczne, potrzeba emancypacji szlachty litewskiej spod wpływów możnowładców czy wreszcie otwarcie na szeroko pojmowaną kulturę europejską, w tym prawniczą¹⁴.

Do XVI w. ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego funkcjonowały w oparciu o prawo zwyczajowe¹⁵ oraz partykularne prawa, będące następstwami nadawanych poprzez przywileje kolejnych Wielkich Książąt. W 1501 r. Wielki Książę Aleksander, nadając przywilej ziemi wołyńskiej wskazał, że pozostanie on w mocy, póki „prawa statuty wsiej ziemi otczyznie naszoj (...) wstawim”¹⁶. Oznaczało to, że Wielki Książę miał w zamyśle przeprowadzenie procesów, związanych z ujednoliceniem prawa dla całego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zapewnienie to pozostało jednak aż do 1514 r. jedynie w sferze planów i ambicji. Ciekawym jest jednak działanie, jakie podjęte zostało przez stany sejmujące na sejmie grodzieńskim, które przedłożyły władzy wielkoksiążęcej i panom-radzie prośbę o skodyfikowanie prawa¹⁷. W 1522 r. król Zygmunt I w przywileju wileńskim wskazał, że

¹² J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2001, s. 281–282. Warto zaznaczyć, że wskazana publikacja ma charakter syntetyczny i skrótowy. Szerzej o tej problematyce np.: Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2, Warszawa 1968.

¹³ F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Getynga 1952, s. 118–131.

¹⁴ J. Bardach, *Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym*, [w:] *O dawnej i niedawnej Litwie*, red. idem, Poznań 1988, s. 10.

¹⁵ A. Lityński, *O trzecim statucie litewskim w czterechsetną rocznicę*, „Palestra” 1989, 33/3 (375), s. 84.

¹⁶ J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 14; M. Jasinskij, *Ustawnyje ziemskie gramoty*, Kijów 1888, s. 73.

¹⁷ J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 14.

jednym z powodów podjęcia działań kodyfikacyjnych był fakt, iż Wielkie Księstwo Litewskie nie posiadało podówczas żadnego prawa skodyfikowanego, co w konsekwencji powodowało, że postępowania w ramach wymiaru sprawiedliwości odbywały się w oparciu o zwyczaj oraz wedle rozsądku i sumienia sędziów. Dnia 18 października 1529 r., wraz z przywilejami, król Zygmunt I dokonał zatwierdzenia kodyfikacji zwanej Statutem Litewskim¹⁸.

W I Statucie Litewskim znajduje się przepis, który bezpośrednio wskazuje, że kodyfikacja ta miała wyjść poza ramy „narodu szlacheckiego” i dotyczyć wszystkich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wskazano tam, że prawo Statutu nadane zostało: „prałatom, kniaziom, panom, szlachcie i wsiemu pospolstwu i ich poddanym, a tubylcom zemi Wielikoho Kniazstwa naszoho Litowskoho ktoroho by kolwie stadła i stanu byli”¹⁹.

Zawarte w tym przepisie stwierdzenie „tubylcom” ma istotne znaczenie dla dalszego rozwoju problematyki obowiązywania statutów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. O ile bowiem kodyfikacja ta była z całą pewnością tworem o charakterze społeczno-stanowym, to nie można zgodzić się z twierdzeniem, że jest to kodeks o charakterze feudalnym, gdyż obejmuje swoim zasięgiem wszystkich autochtonów na ziemiach Wielkiego Księstwa. Świadczy o tym chociażby fakt, że część uregulowań obejmowała grupy nieuprzywilejowane oraz określała pewne przepisy kolizyjne dotyczące czynów dokonanych międzystanowo. Przykładem tego jest chociażby rozdział XII, artykuł 1, dotyczący kary pieniężnej, chroniącej życie zabójcy: „Główszczyzna i nawiązka sługom pańskim, putnym, ludziom prostym, parobkom i żonom ich”²⁰. Dodatkowo o *quasi*-ogólnym obowiązywaniu przepisów I Statutu Litewskiego świadczy określenie podmiotu czynów, określonych w przepisach jako „kto” lub „ktohy”, jako określenie, że podmiotem czynu może być nie tylko szlachcic, ale także – co do zasady – także inny członek społeczności Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na taki stan wskazuje się w literaturze²¹.

Wpływ prawa rzymskiego w I i II Statucie Litewskim

Prawo rzymskie w I Statucie Litewskim pojawia się zatem, a widać to w szczególności w części poświęconej prawu spadkowemu, które recypowane jest z *Nomokanonów*, będących kompilacjami prawa wschodniorzymskiego. Zawierały one

¹⁸ F. Piekosiński, *Statut Litewski. Część I*, Kraków 1899, s. 16.

¹⁹ J. Bardach, *Statuty litewskie w ich kręgu...*, s. 21.

²⁰ F. Piekosiński, *op. cit.*, s. 58.

²¹ J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 19; J. Juginis, *I Litowskij statut – pamiątka istorji prawa i kultury Wielikoho Kniażewsktwa Litowskogo*, [w:] *Pierwyj Litowskij statut 1529 goda. Materialy respublikansoj naucznoj konfiereienii poswiaszczennoj 450-letju I Statuta*, Vilnius 1982, s. 11–19.

zarówno ustawodawstwo świeckie (jak Kodeks Justyniana, zbiór Focjusza), jak i ustawodawstwo kościelne (Konstytucje Apostolskie). W XIII w. zwane były na Rusi pod nazwą *Kromczych Knig*. Dodatkowo na ziemi Wielkiego Księstwa w omawianym okresie dotarły także inne nośniki prawa bizantyńskiego, takie jak *Ekloga* czy *Prochiron*. Artefakty prawa rzymskiego z państwa bizantyńskiego dotarły na ziemi ruskie (stanowiące w XVI w. część Wielkiego Księstwa Litewskiego) za pośrednictwem duchowieństwa prawosławnego. Interesujące jest to, że do I Statutu implementowane zostały przepisy dotyczące wydziedziczenia krnąbrnego syna (gr. *Apokerixi*) czy prawa do dysponowania trzecią częścią spadku w sposób dowolny (*trimoiria*). W gruncie rzeczy więc rozwiązania implementowane do I Statutu Litewskiego oscylowały w znacznej mierze wokół prawa rodzinnego i spadkowego, w tym w szczególności dotyczących osób posiadających zdolność do sporządzania testamentu czy świadków jego sporządzania²².

Wiek XVI był dla Wielkiego Księstwa Litewskiego czasem wzmożonego rozwoju kulturowego, który przekładał się na inne dziedziny życia społecznego, w tym na prawodawstwo. Przenikanie innych urzędzeń i instytucji prawnych do prawodawstwa wielkoksiążęcego widoczne jest nie tylko w I Statucie Litewskim. Zanim jednak podjęta zostanie próba scharakteryzowania wpływów romanistycznych, należy zwrócić uwagę na zagadnienie rewizji postanowień uchwalonego w 1529 r. prawa. O ile bowiem I Statut Litewski w znacznej mierze oparty był na prawie zwyczajowym, o tyle należy podkreślić także nowoczesne jak na XVI w. podejście stanów, które dokonały rewizji postanowień statutowych, mając na uwadze jego niedoskonałość. W konsekwencji, o ile I Statut oparty na prawie zwyczajowym recypował rozwiązania za pośrednictwem duchowieństwa prawosławnego i dorobku tegoż Kościoła w omawianym zakresie, o tyle II Statut Litewski, przyjęty w 1566 r., był przesiąknięty rozwiązaniami prawa uczonego, jednak już wywodzącego się z Italii.

Zanim omówiony zostanie proces romanizacji Statutu, należy naświetlić samą przyczynę jego uchwalenia. W latach 1544 i 1549 wystąpiono na sejmach do władzy wielkoksiążęcej o przeprowadzenie rewizji I Statutu. W *otkazach* Zygmunta I Starego i Zygmunta II Augusta władza wielkoksiążęca wskazała na potrzebę ukonstytuowania się dziesięcioosobowej komisji, która proces ten miałaby przeprowadzić²³. Do 1564 r. komisja pracowała w składzie dziesięcioosobowym, jednak

²² F. Bossowski, *Nowela Justyniana 115 – Statut Litewski I R. IV. Art. 13(14), Statut II i III R. VIII art. 7. – T. X. cz. 1 art. 167*, Polona, s. 4–6; J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 25; K. Koranyi, *op. cit.*, s. 123–124.

²³ Ostatecznie komisja ukonstytuowała się w roku 1551. Powołał ją osobiście Zygmunt II August za namową Panów-rad, utrzymując jednocześnie parytet wyznaniowy, wskazywany w *otkazach*. Parytet ten wskazywał jasno, że jej członkami ma być pięciu przedstawicieli wyznania katolickiego

na mocy przywileju bielskiego jej skład rozszerzono o panów-rady, marszałków, chorążych, inne osoby „narodu szlacheckiego” oraz „doktorów praw cudzoziemskich”, co było znamienne dla implementowania rozwiązań wywodzących się z prawa rzymskiego, stosowanych w innych państwach w owym czasie²⁴.

Ignacy Daniłowicz w jednej ze swoich prac określił skład komisji, która odpowiedzialna była za skodyfikowanie II Statutu Litewskiego, przy czym na pierwszy plan wysunął dwie, ważne dla omawianego w niniejszym tekście zagadnienia postaci – wójta wileńskiego, który był jednocześnie doktorem prawa rzymskiego i kanonicznego, Augustyna Rotundusa-Mieleskiego oraz Petrua Ruiz de Moroz’a (Rojzjusza), określanego mianem „doktora Hiszpana”. Obaj naukowo związani z prawem rzymskim mieli istotny wpływ na ukształtowanie się ostatecznej redakcji II Statutu Litewskiego²⁵.

Kwestię wpływów romanistycznych widać w implementowanej do II Statutu siatce pojęciowej, umieszczonej chociażby w tytułach łacińskiego przekładu statutu, sporządzanego równoległe z ruską wersją, która ostatecznie nie została wprowadzona do obrotu prawnego. Interesujące jest, że II Statut Litewski sporządzony został w trzech językach, przy czym początkowo wersjami obowiązującymi miały być łacina i ruski. Ostatecznie język łaciński nie wszedł do obrotu systemu prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego na skutek oporu magnaterii wielkoksiażęcej, która w owym czasie w znacznej mierze była sympatykami reformacji. Dodatkowo tekst ruski i polski nie oddawały w pełni charakteru przepisów, które implementowane były z systemu rzymsko-bizantyńskiego. Jako przykład można podać artykuł 7 rozdziału XVIII, przy czym w lewej kolumnie podano tekst łaciński, zaś w prawej – ruski²⁶:

Causae exheredationis.

Priczini dla kototoje otec syna mozet ot imienij wydieliti abo otdaliti.

i pięciu prawosławnego, co potwierdza tezę stawianą w literaturze, iż II Statut Litewski był owocem prac Litwinów i Rusinów – czyli obu żywiołów etnicznych ówczesnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jest to zatem symptomatyczne dla struktury etnicznej Wielkiego Księstwa Litewskiego, pokazując jednocześnie przybliżony parytet wyznawców obu odłamów chrześcijaństwa w XVI w. na tych ziemiach, *vide*: J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 38–39; J. Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, Warszawa 1912, s. 82 i n.

²⁴ J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 39–41.

²⁵ I. Daniłowicz, *Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego*, [w:] *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, t. 13, Wilno 1937, s. 81–134; J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 39–42.

²⁶ J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 55.

Juliusz Bardach analizując te dwa przekłady wskazuje na niedoskonałość tekstu ruskiego, podkreślając kilka istotnych kwestii, w tym zrównanie wydziedziczenia z wydzieleniem syna. Dodatkowo tekst ruski (oraz niecytowany tekst polski) określa, że wydziedziczeniu podlega tylko syn, zaś w pełnym tekście łacińskim omawianego artykułu wskazuje się ogólny termin *liberi* – dzieci. W przekładach polskim i ruskim mowa tylko o synu, mimo że co do zasady w prawie statutowym kobiety miały w pewnym zakresie prawo do dysponowania majątkiem²⁷.

Można by wiele innych przykładów artykułów przytoczyć, by pokazać wpływy romanistyczne w II Statucie. Należy jednak zwrócić uwagę także na inne elementy, świadczące o działalności zmierzającej do romanizacji prawa. Już samo wykorzystanie łaciny obrazuje tendencje romanistyczne w omawianym zakresie. Warta uwagi jest jednak systematyzacja poszczególnych przepisów statutowych. Poszczególne rozdziały dotyczą: ustroju politycznego (rozdziały I–III), sądownictwa (rozdział IV), prawa prywatnego (rozdziały V–X), prawa i procesu karnego. Taki stan rzeczy świadczy o wysokim stopniu przygotowania twórców Statutu. Szczególną cechą jest wyodrębnienie prawa publicznego i prywatnego w II Statucie, co jest cechą wywodzącą się z prawa rzymskiego, rozdzielającego *ius publicum* od *ius privatum*²⁸.

Komisja kodyfikacyjna do poprawy II Statutu Litewskiego została powołana przez Zygmunta II Augusta niedługo po przyjęciu II Statutu – już bowiem w 1569 r. W pracach kodyfikacyjnych brał udział m.in. znany z prac nad II Statutem Augustyn Rotundus – doktor obu praw. Istotną rolę w procesie redakcyjnym odegrał też Lew Sapieha. Jego udział w pracach związany był z istotną rolą kancelarii wielkksiążęcej – w szczególności Kanclerza Wielkiego i podkanclerza, którym od 1585 r. był właśnie Lew Sapieha. Sama komisja składała się, w odróżnieniu od komisji z czasów kodyfikowania II Statutu, z różnowierców, którzy wchodziłi w skład „ciał” redagujących III Statut – z jednej było to społeczeństwo szlacheckie Wielkiego Księstwa, z drugiej kancelaria wielkksiążęca²⁹.

Szereg przepisów statutowych miało nowatorski charakter i wskazywało na dalece racjonalizatorskie pojęcie twórców Statutu. Pierwiastek rzymski, implementowany już w sposób widoczny do kodyfikacji, opierał się przede wszystkim na wprowadzeniu powszechności i terytorialności prawa. Wiązało się to z dwoma istotnymi elementami. Pierwszy z nich dotyczył procesu równania w prawach różnych warstw społecznych. Mimo że docelowo nie doprowadzono do zrównania w prawach wszystkich warstw (co też nie było zasadniczo celem projektujących), to

²⁷ S. Godek, *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012, s. 95–96.

²⁸ J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 64–65; I.I. Łappo, *Litowski Statut 1588 g.*, t. 1, cz. 1: *Issledowanie*, Kaunas 1934, s. 3–8.

²⁹ J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 73–80.

widać pewne tendencje niwelujące rozwarstwienie prawne. Najbardziej widoczne było to w przypadku *homicidium* – w II Statucie za zabicie plebejusza przez szlachcica przewidziano główną karę, zaś III Statut wprowadzał karę śmierci za męźbójstwo między ludźmi prostego stanu oraz za zabójstwo plebejusza dokonane przez szlachcica, przy czym w drugim przypadku kara ta działała w ograniczonym zakresie. Drugim elementem świadczącym o działaniach zmierzających do wprowadzenia powszechności i terytorialności prawa były przekształcenia związane z prawem miejskim. Przepisy III Statutu nadawały mieszczanom wileńskim prawo do odstąpienia od prawa miejskiego w swoich działaniach i wówczas podlegali prawu z III Statutu Litewskiego³⁰. Dodatkowo zestawiając przepisy II i III Statutu Litewskiego warto zwrócić uwagę na artykuł 1 rozdziału I. W III Statucie uzupełniono go dodatkowo o zagraniczników i cudzoziemców³¹.

Prawo rzymskie jako źródło posiłkowe w III Statucie Litewskim

Najistotniejszą jednak kwestią wskazującą, że w III Statucie Litewskim doszło do szerokiego implementowania nie tylko pojedynczych rozwiązań, wywodzących się z *Ius Civile*, ale też pewnego ducha tego prawa, jest zastosowanie prawa rzymskiego jako prawa posiłkowego w przypadku, gdy III Statut Litewski nie regulowałby określonych kwestii. W I Statucie kwestia ta uregulowana była w ten sposób, że to prawo zwyczajowe miało mieć charakter subsydiarny. Redakcja II Statutu związana była z pewną walką stronnictw, wobec tego kwestia ta pozostała bez zmian. W III Statucie zaś wprowadzono regulacje wskazujące na subsydiarny charakter innych praw chrześcijańskich³². Herbut z Dobromila wskazywał już w XVII w., że pojęcie prawa chrześcijańskiego należy interpretować jako wywodzące się z prawa rzymskiego, które wspólne jest państwom europejskim³³. Ponadto Romuald Hube

³⁰ *Ibidem*, s. 80–82.

³¹ W II Statucie przewidziano, iż gospodar będzie sądził wszystkich, niezależnie od stanu jedynie według prawa spisanego. Pojęcia „zagraniczników i cudzoziemców” nie są jednak stosowane w omawianym fragmencie jako zabieg stylistyczny. Należy bowiem podkreślić, że cudzoziemiec to osoba spoza wspólnoty polityczno-prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, zaś zagranicznik to osoba spoza porządku prawnego, niebędąca jednocześnie obcą politycznie, zważywszy na pluralizm prawny unii (w praktyce mogło to dotyczyć zarówno osoby, pochodzącej z Korony Królestwa Polskiego, jak i mieszkańców ziem przyłączonych, którzy posiadali „swoje” prawo). Przepis ten ustanawiał zasadę jednolitej jurysdykcji i powszechnej podległości prawu statutu na terytorium państwa, stanowiąc wyraz nowoczesnego rozumienia suwerenności państwa.

³² „A gdzieby czego w tym Statucie nie dostawało, tedy sąd przychyliąc się do bliższej sprawiedliwości, według sumnienia swego, y przykładem inszych praw Chrześcijańskich to odprawować, y sadić ma” (Rozdział IV, art. 54, § 4 III Statutu Litewskiego).

³³ *Dokumenty objaśniające historię Zapadno-russkiego kraja*, Petersburg 1865, s. 222–224; J. Bardach, *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie...*, s. 83.

wskazywał, że prawa chrześcijańskie są pojęciem szerokim, w skład których wchodzi m.in. prawo rzymskie. Należy przy tym wskazać, że reprezentowany w nauce pogląd, iż to prawo w prawach chrześcijańskich wiodło prym i miało najwyższe znaczenie, jest jak najbardziej właściwy. Wszystkie wyżej wskazane elementy potwierdzają, iż w Statutach Litewskich (zwłaszcza III Statucie Litewskim) doszło do znaczącego implementowania rozwiązań wywodzących się z prawa rzymskiego, przy czym należy zaznaczyć, że droga tej implementacji nie była jednolita, co zresztą wskazano. Przyjęcie prawa rzymskiego, jako wzorca posiłkowego, nadało Statutowi wymiar ponadlokalny, sytuując go w kręgu europejskiej kultury prawnej. Rozwiązanie to świadczy, że twórcy III Statutu postrzegali prawo rzymskie nie jako zbiór obcych norm, lecz jako uniwersalny punkt odniesienia dla systemu prawa. W rezultacie subsydiarne odwołanie do prawa rzymskiego stało się nie tylko narzędziem interpretacyjnym, lecz także trwałym elementem konstrukcyjnym systemu prawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego³⁴.

Przykłady recepcji instytucji rzymskich w Statutach Litewskich

Warto w tym miejscu zaprezentować pewne przykłady, które z jednej strony zaprezentują zakres implementacji rozwiązań rzymskich do Statutów, z drugiej zaś umożliwią prezentację zakresu ewolucji tego procesu. I Statut Litewski wprowadził podstawowe ramy opieki nad małoletnimi, ujmując ją jako instytucję ochronną, której celem było zabezpieczenie zarówno osoby, jak i majątku pupila, przy czym opiekun był zobowiązany do lojalnego zarządu i mógł zostać odsunięty w razie działania na szkodę podopiecznego, co odpowiada rzymskiej konstrukcji *tutela*. II Statut Litewski rozwinął te regulacje, porządkując tryb ustanawiania opiekuna oraz wzmacniając kontrolę sądową nad jego czynnościami, zbliżając instytucję do modelu rzymskiej *cura* jako zarządu ochronnego nad majątkiem osoby nie w pełni zdolnej do działania. III Statut Litewski wprowadził natomiast najbardziej zaawansowane rozwiązania, w tym wyraźne rozdzielenie pieczy nad osobą od zarządu majątkiem, o czym mowa w rozdziale V, w artykule 111 III Statutu oraz szczegółowy porządek pierwszeństwa krewnych przy powoływaniu opiekuna uregulowany w rozdziale VI, w artykule 3, co stanowiło dojrzałą adaptację rzymskiego dualizmu *tutela*–*cura* do realiów ustrojowych Wielkiego Księstwa Litewskiego³⁵.

³⁴ R. Hube, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego u narodów słowiańskich*, [w:] *Pisma*, t. 1, Warszawa 1905, s. 386–387.

³⁵ J. Kunsmanaitė, *The Legal Status of Female Guardians in 1530s Lithuania*, [w:] *Less Favored – More Favored / Benachteiligt – begünstigt*, 2005, s. 8–9; J. Bardach, *Statuty litewskie w ich kręgu...* Warto również zwrócić uwagę m.in.: S. Godek, *Elementy prawa rzymskiego w III Statucie litewskim (1588)*, Warszawa 2004.

W kontekście omawianego zagadnienia warto zwrócić uwagę na kwestię rozdzielenia pieczy nad osobą od zarządu majątkiem, która uregulowana została w III Statucie. Wprowadził normę, zgodnie z którą opiekun sprawujący pieczę nad osobą małoletnią nie musiał być jednocześnie zarządcą jego majątku, co stanowiło jakościową zmianę w stosunku do wcześniejszej praktyki i wyraźnie wzmocniało ochronę interesów ekonomicznych pupila. Rozwiązanie to pozwalało pozostawić matce faktyczną opiekę wychowawczą, przy jednoczesnym wyłączeniu jej z kompetencji majątkowych, jeżeli zachodziło ryzyko nadużyć lub konfliktu interesów, o czym mowa w rozdziale V, w artykule 11. W literaturze podkreśla się, że była to odpowiedź na częste spory o trwonienie dóbr sierocych oraz na potrzebę odseparowania sfery osobistej od ekonomicznej w opiece³⁶. Konstrukcja ta odpowiada rzymskiemu rozróżnieniu między *tutela* a *cura*, w którym ochrona osoby i administrowanie majątkiem mogły być powierzane różnym podmiotom. W prawie rzymskim analogiczne mechanizmy znajdowały wyraz w obowiązku rozliczenia się opiekuna oraz w odpowiedzialności za nielojalne sprawowanie zarządu³⁷. W tym sensie III Statut Litewski adaptował rzymski model funkcjonalnego dualizmu opieki do realiów ustrojowych Wielkiego Księstwa Litewskiego³⁸.

Jednym z najbardziej dosłownych przykładów recepcji prawa rzymskiego w III Statucie Litewskim jest tzw. kara worka (*poena cullei*), przewidziana za zabójstwo rodziców lub najbliższych wstępnych. Sankcja ta, znana już w klasycznym prawie rzymskim jako kara za *parricidium*, polegała na zaszcyciu sprawcy w skórzanym worku wraz ze zwierzętami i wrzuceniu go do wody. W III Statucie Litewskim została ona przejęta niemal wprost, z zachowaniem symboliki i struktury rzymskiej sankcji, choć w nieco uproszczonej formie. Przepis ten znajduje się w rozdziale poświęconym najcięższym zbrodniom przeciwko rodzinie i porządkowi społecznemu i dotyczy wprost zabójstwa ojca lub matki – dokładniej w rozdziale XI, w artykule 7. Jego brzmienie oraz rzymski odpowiednik zestawiono poniżej, co pozwala uchwycić ciągłość tradycji karnej. Zestawienie to pokazuje, że ustawodawca litewski nie ograniczył się do inspiracji ideowej, lecz dokonał materialnej transplantacji sankcji. W ten sposób III Statut Litewski wpisuje się w europejski krąg *ius commune*, w którym prawo rzymskie funkcjonowało jako wzorzec dla najpoważniejszych instytucji karnych. Kara worka w Statucie nie była więc jedynie reliktem archaicznej surowości, lecz świadomym nawiązaniem do klasycznej tradycji prawa rzymskiego. Stanowi ona zarazem wyraz symbolicznego wykluczenia

³⁶ J. Kunsmanaitė, *The Legal Status of Female Guardians...*, s. 8–9.

³⁷ *The Digest or Pandects, Book 26*, tłum. S.P. Scott, New York 1932, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D26_Scott.htm (dostęp: 28.12.2025).

³⁸ S. Godek, *Elementy prawa rzymskiego...*, s. 52–56.

sprawcy ze wspólnoty, analogicznego do rzymskiej koncepcji pozbawienia go miejsca w porządku ludzkim i boskim³⁹.

III Statut Litewski

Ius civile

D. 48, 9, 9 pr (Modestinus):

Rozdział XI, Art. VII – „O Zaboycach
Oyca ábo Matki...”:

psá, kureę, węzá, kotkę, y to wszystko
pospołu w miech wsadziwszy... do wody
utopić.

parricida virgis sanguineis verberatus
deinde culleo insuatur cum cane, gallo
gallinaceo et vipera et simia: deinde in
mare profundum culleus iactatur.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego [...] – <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/1256/edition/1300?language=en> (dostęp: 29.12.2025) oraz <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest48.shtml> (dostęp: 29.12.2025) (tłum. własne).

Warto zwrócić uwagę na samo źródło wpływów rzymskich. Statuty litewskie, w tym III Statut Litewski, stanowią pewną kompilację oddziaływań polskich, ruskich i sasko-magdeburgskich. To właśnie te ostatnie mają dla omawianego zagadnienia najistotniejsze znaczenie⁴⁰. Sławomir Godek wskazuje bowiem, że źródła wpływów idei rzymskich na prawo litewskie należy doszukiwać się nie w *Kodyfikacji Justyniańskiej*, lecz w przepisach prawa niemieckiego, a dokładniej w glosach *Zwierciadła saskiego* i właśnie prawa magdeburgskiego⁴¹. Aleksander Mickiewicz w swoim kursie dotyczącym prawa cywilnego polskiego dużo miejsca poświęcił pracom kodyfikacyjnym, którego owocem był III Statut Litewski. Wskazywał on, że „znajdują się w tym statucie inne prawa, jak prawa polskie, niemało niemieckich, rzymskich”. Nie podjął on jednak konkluzji, mającej jednoznacznie potwierdzić lub zaprzeczyć subsydjarnej roli prawa rzymskiego w stosunku do prawa Wielkiego Xięstwa Litewskiego⁴². Podjęcie takiego stwierdzenia w czasie, w którym podejmował on swoje rozważania, mogłoby spotkać

³⁹ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego (...)*, <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/1256/edition/1300?language=en> (dostęp: 29.12.2025) oraz <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest48.shtml> (dostęp: 29.12.2025), tłum. własne.

⁴⁰ K. Koranyi, *op. cit.*, s. 123–124.

⁴¹ S. Godek, *Kilka uwag o badaniach nad romanizacją Statutów Litewskich*, „Zeszyty Naukowe” 2002, 2/2, s. 74.

⁴² S. Godek, *O roli prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej w świetle „Kursu prawa cywilnego polskiego” Aleksandra Mickiewicza z 1829 roku*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2015, 15/2, s. 187.

się z falą krytyki, gdyż wówczas problematyka wpływu idei rzymskich na prawo wielkoksiażące nie była wystarczająco zbadana. Franciszek Bossowski w jednym ze swoich artykułów pisał:

Składając zaś, jako romanista, ten hołd wielkiemu dziedzictwu naszego prawodawstwa, mianowicie statutowi litewskiemu, kończę tą uwagą, że jeśli Włosi rzymskie prawo nazywają z dumą „**il diritto nostro**”, to my niosąc to prawo rzymskie daleko na Wschód Europy, możemy (...) to prawo tak samo naszym, a nie obcym prawem nazywać⁴³.

Zdanie to pozwala na podjęcie założenia, że problematyka oddziaływania idei i doktryny rzymskiej na prawodawstwo Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI w. zostało zbadane dogłębnie i w pełni. Byłoby to jednak nazbyt głęboko błędne założenie.

Dyskurs historyczny dotyczący wpływu idei rzymskich na kształt III Statutu Litewskiego w XX w. coraz bardziej ukierunkowywał się w stronę stwierdzenia, że idee rzymskie miały bezpośredni wpływ na redakcję III Statutu Litewskiego. Iwan Łappo w jednej ze swoich fundamentalnych prac wskazał, że w II Statucie Litewskim, a już szczególnie w III Statucie Litewskim, widoczne są wpływy idei rzymskich na prawodawstwo rodzime. Wpływ tych idei widoczny jest zarówno wprost, jak i pośrednio, za pomocą prawa kanonicznego oraz prawa niemieckiego⁴⁴. Niestety, I. Łappo nie poświęcił szczególnej uwagi na wskazanie w sposób szczegółowy tych wpływów.

Adam Lityński także podkreśla w jednej ze swoich prac, że na przestrzeni XVI w., w kolejnych redakcjach Statutów dochodziło do recepcji rozwiązań rzymskich w systemie prawa państwowego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ostatecznie, w stosunku do I Statutu Litewskiego, II Statut Litewski recypował rozwiązania rzymskie, zaś jego twórcy dokonywali z reguły adaptacji romanistycznych pojęć prawnych. Następca II Statutu Litewskiego, III Statut był swą treścią bardziej zbliżony do poprzednika, co przekłada się na możliwość stwierdzenia, że także w III Statucie recypowano rozwiązania wywodzące się wprost z idei prawa rzymskiego⁴⁵.

⁴³ F. Bossowski, *op. cit.*, s. 15.

⁴⁴ I.I. Łappo, *op. cit.*, I 1, s. 93 i n., 96 i n., 101 i n.; I 2, s. 78.

⁴⁵ A. Lityński, *op. cit.*, s. 86 i n.

Podsumowanie

Tekst stanowi analizę zjawiska recepcji prawa rzymskiego w tradycji prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dokonano w nim przeglądu pod kątem zakresu i sposobu, w jaki instytucje oraz zasady prawa rzymskiego znalazły odzwierciedlenie w tych aktach prawnych i jak ta recepcja wpisywała się w szerszy kontekst kulturowy i prawniczy epoki.

Z analizy wyłania się obraz świadomego i selektywnego czerpania z dorobku prawa rzymskiego, które w XVI w. było już dobrze znane i szeroko wykorzystywane w Europie dzięki renesansowi prawniczemu i rozwojowi nauki prawa na uniwersytetach. W Wielkim Księstwie Litewskim prawo rzymskie nie zostało jednak przyjęte jako obowiązujący porządek normatywny. Zamiast tego funkcjonowało jako wzorzec intelektualny i punkt odniesienia, który kształtował język prawniczy, strukturę norm prawnych oraz sposoby ich argumentacji.

Statuty Litewskie, choć zakorzenione głęboko w tradycji prawa zwyczajowego i lokalnych instytucjach, wykazują obecność wielu konstrukcji zaczerpniętych z prawa rzymskiego – zarówno na poziomie terminologicznym, jak i merytorycznym. Autor stara się wykazać, że niektóre instytucje cywilnoprawne czy karne, znane z rzymskiego dorobku prawniczego, zostały zaadaptowane i przetworzone na potrzeby lokalnego porządku. Istotną rolę odegrali tu wykształceni prawnicy i urzędnicy, którzy mieli dostęp do europejskiej nauki prawa, a także kontakt z literaturą prawniczą pisaną w duchu rzymskim. Dzięki ich aktywności prawo rzymskie przenikało do tekstów statutowych nie tyle jako zbiór reguł, co jako narzędzie systematyzacji i interpretacji.

Jednocześnie prawo rzymskie nie było w Statutach Litewskich kopiowane mechanicznie. Adaptacja miała charakter selektywny i funkcjonalny – wykorzystywano te elementy, które odpowiadały potrzebom miejscowego systemu prawnego i które można było pogodzić z lokalną tradycją oraz z przyjętym porządkiem społecznym. Dzięki temu recepcja prawa rzymskiego nie zniszczyła oryginalności prawa litewskiego, ale raczej ją wzmocniła, pozwalając na jego rozwój i modernizację w ramach panujących realiów.

Analiza Statutów Litewskich pokazuje, że recepcja prawa rzymskiego była procesem wielowymiarowym – łączyła elementy tradycji bizantyńskiej i kanonicznej z dorobkiem prawa uczonego Italii, przenikającym do Wielkiego Księstwa przez edukację jego elit i literaturę prawniczą. Nie była to recepcja pełna ani mechaniczna. Zamiast prostego kopiowania wzorców zastosowano adaptację, która podporządkowana była lokalnym potrzebom i realiom ustrojowym. W tym sensie Statuty Litewskie stanowią nie tyle przykład transplancji norm, ile twórczej syntezy, w której rzymskie konstrukcje prawne zostały oswojone i włączone do oryginalnego, rodzimego porządku prawnego.

Recepcja romanistyczna w Statutach nie miała charakteru jednorazowego aktu, lecz była rozciągnięta w czasie i zróżnicowana w kolejnych redakcjach – od umiarkowanych wpływów bizantyńskich w I Statucie, przez bardziej wyraźne inspiracje w II, aż po świadome wykorzystanie prawa rzymskiego jako subsydiarnego w III Statucie. Proces ten ukazuje, jak prawo rzymskie działało w XVI-wiecznej Europie nie tyle jako obowiązujący system norm, lecz jako wspólny język prawników, narzędzie systematyzacji i autorytet kulturowy.

Można uznać, że obecność *ius Romanum* w strukturze normatywnej Statutów Litewskich miała istotny wpływ na ich wyjątkową trwałość oraz długowieczność w praktyce prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Przejęcie rzymskich konstrukcji pojęciowych, techniki legislacyjnej oraz uniwersalnych zasad ochronnych (takich jak *favor minorum* czy funkcjonalny dualizm *tutela-cura*) sprawiło, że Statuty nie były jedynie zbiorem norm lokalnych, lecz wpisywały się w szerszy europejski krąg *ius commune*. Dzięki temu mogły one funkcjonować jako akt prawa „nowoczesnego” jeszcze długo po swojej promulgacji, zachowując zdolność adaptacyjną wobec zmieniających się realiów ustrojowych i społecznych. Recepcja prawa rzymskiego w III Statucie Litewskim nie ograniczała się więc do zapożyczeń instytucjonalnych, lecz obejmowała także przejęcie logiki systemowej, która zwiększała spójność i wewnętrzną stabilność całej kodyfikacji. W tym sensie wpływ prawa rzymskiego można uznać za jeden z kluczowych czynników, które przesądziły o ponadczasowym charakterze Statutów Litewskich.

Statuty Litewskie pozostają zatem dowodem na to, że prawo rzymskie w Europie Środkowo-Wschodniej nie było obcym, narzuconym porządkiem, lecz uniwersalnym zasobem, z którego świadomie i wybiórczo korzystano. Ich analiza pozwala dostrzec, jak daleko sięgała zdolność adaptacyjna lokalnych kultur prawnych, a także jak romanistyczne dziedzictwo współtworzyło tożsamość prawną regionu. W tym sensie badania nad recepcją prawa rzymskiego w Statutach Litewskich nie są jedynie studium historycznym, ale także refleksją nad mechanizmami transferu kulturowo-prawnego, które kształtowały europejską wspólnotę prawną.

W niniejszym opracowaniu przyjęto ustalenia badaczy, zgodnie z którymi recepcja prawa rzymskiego w Statutach Litewskich miała charakter pośredni, selektywny i funkcjonalny, a nie formalny, co znajduje potwierdzenie zarówno w analizie literatury, jak i w porównaniu normatywnym poszczególnych instytucji. Podzielono również pogląd, iż prawo rzymskie nie obowiązywało w Wielkim Księstwie Litewskim jako samodzielny porządek normatywny, lecz oddziaływało poprzez język pojęciowy, technikę legislacyjną oraz rozwiązania konstrukcyjne, właściwe europejskiemu *ius commune*. Jednocześnie odrzucono stanowiska sprowadzające podobieństwa między prawem rzymskim a Statutami Litewskimi wyłącznie do zapożyczeń pośrednich lub przypadkowych, bez dostrzeżenia ich systemowego znaczenia.

W świetle przeprowadzonej analizy nie można zgodzić się również z poglądem Tadeusza Czackiego, „iż prawo rzymskie nie jest zasadą praw naszych”, gdyż bezpośrednio oddziaływało ono na legislację na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, co w przedmiotowym artykule zostało potwierdzone. W literaturze oraz w samych źródłach widoczne są bezpośrednio odniesienia do prawa rzymskiego. W niektórych przypadkach, jak choćby *poena cullei* widać wręcz bezpośrednią implementację instytucji rzymskiej nie tylko w zakresie technicznym i formalnym. Uwidacznia się cel, istota tej kary, który przyświecał rzymskiemu legislatorowi. Na tle dotychczasowych badań sformułowano dodatkową tezę, że oddziaływanie prawa rzymskiego przyczyniło się do długowieczności Statutów Litewskich, zwiększając ich spójność wewnętrzną i zdolność adaptacyjną w zmieniających się realiach ustrojowych. W tym ujęciu wpływ romanistyczny należy postrzegać nie tylko jako element genezy kodyfikacji, lecz także jako czynnik warunkujący jej trwałość w praktyce prawnej. Przecież III Statut Litewski obowiązywał aż do 1840 r.⁴⁶

BIBLIOGRAFIA • REFERENCES

- Bardach J., *Statuty Litewskie a Prawo Rzymskie*, Warszawa 1999.
- Bardach J., *Statuty litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym*, [w:] *O dawnej i niedawnej Litwie*, red. J. Bardach, Poznań 1988.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2001.
- Bossowski F., *Nowela Justyniana 115 – Statut Litewski I R. IV. Art. 13(14), Statut II i III R. VIII art. 7. – T. X. cz. 1 art. 167*, Polona.
- Czacki T., *Czy prawo rzymskie było zasadą praw litewskich i polskich? I czy z północnymi narodami mieliśmy wiele wspólnych praw i zwyczajów?*, Wilno 1809.
- Daniłowicz I., *Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego*, [w:] *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, t. 13, Wilno 1937.
- Dokumenty objaśniające historię Zapadno-russkiego kraja*, Petersburg 1865.
- Ehrenkreutz S., *Zagadnienie wpływu prawa rzymskiego na statuty litewskie*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, Wilno 1935.
- Godek S., *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012.
- Godek S., *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej – stan badań nad dziedzictwem prawa litewskiego*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 473–499.
- Godek S., *Elementy prawa rzymskiego w III Statucie litewskim (1588)*, Warszawa 2004.

⁴⁶ Por. S. Godek, *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej – stan badań nad dziedzictwem prawa litewskiego*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 473–499.

- Godek S., *Kilka uwag o badaniach nad romanizacją Statutów Litewskich*, „Zeszyty Naukowe” 2002, nr 2/2. <https://doi.org/10.21697/zp.2002.2.2.04>
- Godek S., *O roli prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej w świetle „Kursu prawa cywilnego polskiego” Aleksandra Mickiewicza z 1829 roku*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2015, t. 15/2. <https://doi.org/10.21697/zp.2015.15.2.09>
- Hube R., *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego u narodów słowiańskich*, [w:] *Pisma*, t. 1, Warszawa 1905.
- Jakubowski J., *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, Warszawa 1912.
- Jasinskij M., *Ustawnyje ziemskie gramoty*, Kijów 1888.
- Juginis J., *I Litowski statut – pamiątka istorji prawa i kultury Wielikiego Kniażewstwa Litowskiego*, [w:] *Pierwyj Litowski statut 1529 goda. Materiały respublikansoj naucznoej konfiereencii poswiaszczennoj 450-letju I Statuta*, Vilnius 1982.
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2, Warszawa 1968.
- Koranyi K., *O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego statutu litewskiego*, Wilno 1935.
- Kunsmaitė J., *The Legal Status of Female Guardians in 1530s Lithuania*, [w:] *Less Favored – More Favored / Benachteiligt – begünstigt*, 2005. <https://doi.org/10.7146/fof.v44i3.133000>
- Lityński A., *O trzecim statucie litewskim w czterechsetną rocznicę*, „Palestra” 1989, t. 33/3 (375).
- Łappo I.I., *Litowski Statut 1588 g.*, t. 1, cz. 1: *Issledowanije*, Kaunas 1934.
- Mikuła M., *Testament publiczny i prywatny w Statutach litewskich na tle praktyki prawnej*, [w:] *Prawo blisko człowieka – z dziejów rodzinnego i spadkowego. Materiały konferencji zorganizowanej przez Sekcję Historii Państwa i Prawa Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 7–8 marca 2007 r.*, red. M. Mikuła, Kraków 2008.
- Piekosiński F., *Statut litewski*, cz. 1, odbitka z t. 39, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności”, Kraków 1899.
- Wieacker F., *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Getynga 1952.

NETOGRAFIA • NETOGRAPHY

https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D26_Scott.htm (dostęp: 28.12.2025).

<https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest48.shtml> (dostęp: 29.12.2025).

Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego (...) [w:] <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/1256/edition/1300?language=en> (dostęp: 29.12.2025).

NOTKA O AUTORZE • ABOUT THE AUTHOR

Mgr Przemysław Rozental – absolwent studiów prawniczych na Wydziale Prawa i Administracji oraz historycznych na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Doktorant Szkoły Doktorskiej UWM.

Zainteresowania naukowe: historia prawa, historia prawodawstwa na ziemiach polskich, historia społeczna XIX w.

przemyslaw.rozentala@uwm.edu.pl